

A LÖVÉTEI VÁNYOLÓ

A ványolás (*kallás, kallózás*), a gyapjúszövet tömörítésére szolgáló eljárás, melynek során a vizes gyapjúszövetet vízerővel hajtott szerkezet segítségével fa „döngölőkkel” ütlegelik. A ványoló valamikor a 9. században, alpesi német területen alakult ki, használata a 11. századra a német vidékeken általánossá vált. Erdélybe – ahol 1839-ben 415 kalló- és ványolóberendezést üzemeltettek, – a 12–13. században betelepített németek útján került, és a 19. század végén, 20. század elején, a gyáripari termékek hatására működésük lényegében meg is szűnt.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyüttes koncepcióját VASS Erika és BUZÁS Miklós dolgozta ki 2006-ban,¹ melyben hangsúlyos szerepet kaptak a vízigépek. 2014-től a múzeumvezetés javaslatára a tájegységben megjelenő vízigépek közül a ványolóval kapcsolatos feladatokat én látom el. Választásom azért esett a lövétei ványolóra, mert jómagam – homoródalmási lévén – a szomszédos Lövétén lévő ványoló sorsát évtizedek óta figyelemmel kísértem, korábbi állapotáról és működéséről adatokkal rendelkezem.

Hargita megye – Udvarhelyszék – Homoród mente – Lövete

Homoród mente Hargita megyéhez tartozik, annak délnyugati részét alkotja. Területe 560 négyzetkilométer. települései: Szentegyháza város; Kápolnásfalu, Lövete, Homoródszentmárton, Homoródalmás és Oklánd községek, valamint a hozzájuk tartozó falvak. Három kisebb részre oszlik: Havasalja, Nagy-Homoród mente és Kis-Homoród mente. Ez talán egész Székelyföld leghátrányosabb helyzetű része. 1990 után a fiatalok egyre nagyobb számban hagyták el, ezért lakossága jellemzően elöregedő. A kollektivizálás előtt a posztóványolás, mészégetés, zsindegyhasítás és a vasművesség biztosította a lakosság kiegészítő jövedelmét. Napjainkban az állattartás és az erdőgazdálkodás a legáltalánosabb jövedelemforrás.

A Homoród-mente lakói Szentegyháza és Lövete kivételével unitárius vallásúak. „Lövete ... magas, sűrűn egymás mellé és egymás fölé épített házaival, különösen a távolból festőileg szép tájat alkot, közötté törtet át a malmokat és ványolókat működtető Homoród, zuhatagos gát-

jaival kiegészítve egy havasi falunak vonzó képét. ... Lövete a katholicizmus végső bástyája, mert ezen alól már unitárius világ következik. Népe derék és munkás, a nők főként megtartották a régi székely viseletet, a kerekkontyos, czifrán hímzett főkötőt, melyre ünnepélyesebb alkalmakkor kecsesen bonyolított fátyolt kötnek; olyat, minőt Priscus Retor leírása szerint a hun nők is viseltek Attila udvarában.”²

Lövete halmaztelepülés. A domborzati viszonyok miatt a telkek, házak rendezetlen faluképet mutatnak. Hozzájárul ehhez, hogy a falunak, területéhez képest nagy a népessége, zsúfolt, sűrűn lakott. A község 42 000 négyzetméteren 1185 házból áll. Szomszédai: Kápolnásfalu, Szentegyháza, Homoródalmás, Csíkszereda, Abásfalva, Keményfalva és Gyepes.

A 19–20. század fordulójára, a közigazgatásilag akkor még hozzá tartozó Szentkeresztbányával együtt népessége elérte a 3500 főt. A lakosság lélekszáma a második világháború után is növekedett, bár az elvándorlás az ország más ipari vidékeire számottevő volt. 1968–1974 között a születési arányszám 22,5–25 ezrelék, a halálzási arányszám 7,5–10 ezrelék, a természetes szaporulat 12,5–15 ezrelék volt. A település népessége:³

1910	1930	1941	1956	1966	1977	1992	2002
3.434	3.581	3.801	3.961	4.267	4.283	3.850	3.523

A községen átfolyó Kis-Homoród a Hargita hegységből ered és Homoród település mellett egyesül a Nagy-Homoróddal, majd Ugra településnél ömlik az Olt folyóba. A Kis-Homoród felső folyása nagyésűs, rendkívül alkalmas malmok, posztóványolók, fűrészházak, hámorok működtetésére.

A 20. század elején Lövete határában, a Kis-Homoród medrében nyolc kilométer hosszan 15 ványoló működött. Ezek közül néhány tulajdonosának a nevét ismerjük. Silye Lőrinc adatközlőm szerint Szócs Istvánnak, Orbán Lajosnak, Orbán Annának, György Imrének, Szikszai Alojzinak („Motoros”), Bugja Péternek, Lázár Andrásnak („Angol”), Demeter Vilmosnak (Juci), Cela Istvánnak, Demeter Lajosnak, Silye Andrásnak, Lázár István Tamásnak, Miklós Lajosnak voltak ott ványolói. Ezen a szakaszon a víz esése adta a lehetőséget ennyi ványoló haszonnal történt működtetésére. A hegyi pata-

1 VASS Erika – BUZÁS Miklós 2007. 227–266.

2 ORBÁN Balázs 1868. 84.

3 VARGA Árpád 2019.

kokkal rendelkező települések majdnem mindegyikében működött legalább egy ványoló. Ilyen mennyiségű és minőségű ványoló azonban csak ezen a területen volt. A helyet még ma is *dobogónak* nevezik, mert a működésükkor nagyon hangos volt a környék. A 20. század elején, a szomszédos Homoródalmáson is működött két ványoló, azokat Tikosi Ferenc és Tikosi István működtették. Homoródalmás alatt már kicsi a patak esése további vízierőgépek működtetéséhez.⁴

1931-ben Korondon is működött három ványoló, Gyimesen egy kisebb fajta, Csíkban is több faluban működött, de azok 1931-re már megszűntek. Ekkorra már a szászoknál is alig volt ványoló, ők már a gyári posztót részesítették előnyben. A románok – bár maguk is ványoltak, – a székelyek munkáját jobbnak tartották, ezért gyakran ványoltattak székelyekkel. Ami a jövedelmezőséget illeti, 1931-ben 11 lejért ványoltak egy méter anyagot, (a megyében lakóknak 10 lejért), a festett posztót 14 lejért ványolták.⁵ HAÁZ Rezső, 1930-ban ezt írja: „A 15 működő *dobogói ványoló most is óriási körletben szedi össze munkáját. Gyergyótól Krassószőrényig járnak az országot. Az asszony, vagy más családbeli dög el aprólo-*

vacskás ernyős szekérral nagy távolságokra a ványolnivalóért, és viszi is vissza a kész posztót. Megosztóznak szép egyetértésben az egyes vidékeken. Kartellbe is állottak egy pár éve.”⁶

A ványoló

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban rekonstrukcióban megépítendő ványoló eredetije a Kis-Homoród – Szentegyháza és Lövete közti folyása – mentén egykor állott 15 ványolómalom egyike. Részai a vízmű, a ványolóház és a szárítók.

A vízmű

A vizet – irányának és esésének szabályozására – egy keskeny facsatornába vezetik, ezt *lajnak* hívják. A *laj*, zárt végű deszkacsatorna, fenekén a vége előtt a *gége*.⁷ A *lajon* átfutó víz mennyisége 10-15 liter másodpercenként.⁸

A kerék tölgyfatengelye vascsapokon forog, melyek facsapágyazását a lajból csorgókon rávezetett víz keni,

I. kép. Az újraépített ványoló épület. (BARDÓCZ-TÓDOR Enikő felvétele, 2018)

4 Saját gyűjtés. (Homoródalmás, 2016)

5 HAÁZ Rezső 1930. 62.

6 HAÁZ Rezső 1930. 62.

7 Lappanccsal elzárható négyszögletes nyílás, ahol a vizet a kerékre engedik.

8 KARDALUS János 1980. 229.

húti. Maga a kerék két perceből áll, amiket két-két pár kereszt fog össze küllők gyanánt. A percek között vannak a rekeszek, sétárok, amelyek a lezúduló vizet megfékezik, miáltal a kerék forogni kényszerül. Az alábbi képeken a kerék látható, a csapágyhoz vezetető csatornával, a tengelyre illeszkedő keresztpárral, a kerék emelkedő oldalán a sétárok és a vasabroncs.

2. kép. Ványoló makett vízkereke. (DEIM Péter felvétele, 2019)

A ványolóház

Az épület két helyiségből áll, az előkészítő-raktár és a tényleges ványolóház. A bejárás az előbbin keresztül történik. A ványolóházban a vízikerek forgó mozgását alakítják át a súlyos ványolóbotok emelgetésére, illetve leejtésére. A vízikerek által forgatott tölgyfatengely (hajtótengely) belső vége ugyancsak vascsapban végződik, ami szintén vízhűtéses facsapágyon forog.

A tengelybe nyolc lapockát erősítettek merőlegesen, amelyek forgás közben a ványolóbotokat emelgetik. A ványolóbotok a nedves szövetet tartalmazó vályúkba zuhanva *kallózták* a többrét hajtogatott (túrt) gyapjuszövetet. Egy-egy vályúba két-két bot dolgozik, melyek felváltva emelkednek, esnek vissza a vályúba helyezett anyagra.

3. kép. A ványoló makett hajtótengelye. (DEIM Péter felvétele, 2019)

A botokat évente kellett cserélni, mert ha nagyon megkoptak, akkor *félrejártak* és attól tekeredett az anyag a vályúkban, a posztó vastagsága nem lett egyenletes.

A helyiségben egy katlan is van, ebben melegítik a vizet, amit keskeny facsatornán csorgatnak a vályúkba.

4. kép. Botok a lövétei a régi ványolóban. (BARDÓCZ-TÓDOR Enikő felvétele, 1994)

5. kép. A vízmelegítő katlan. (BARDÓCZ-TÓDOR Enikő felvétele, 1994)

Az épület mellett, kívül az udvaron vannak a szárító állványok. Ezek fiatal gömbölyű fenyőfából készültek. A faanyagot tavasszal kellett vágni, hogy könnyen le lehessen hántolni a kérgét, „amikor már kezd az új hajtás megjelenni a fenyőfa végein, akkor az ember megfejtí és lehet húzni le végig az egészet”.⁹ A lehúzott héjat eltűzelték.

A húzatót új találmányként írja le HAÁZ Rezső: „új találmány, Orbán Károly ványolósé, aki ez évben alkalmazta először és igen alkalmasnak mondja. Nagy szükség van rá, mert a posztó széle igen gyakran fintorosan (Háromszéken: lőcsösen, fodrosan) kerül ki a ványolóból s ez a szabáskor nagy baj. A megványolt, még vizes posztó a húzatóra kerül; egyik vége egy rövid lábon álló vízszintes gerendára szegeződik, a három szöggel ellátott „szegezővel”; másik vége pedig a szövészék ponkostorához hasonló szerkezettel vésetes fába fogatódik s a feszítőkerék tengelyére akasztódik. A kereket megforgatják s ha, a posztószél fintorai teljesen kinyúltak, innenső szélét ugyancsak egy felszegezővel a kerék melletti gerendára szegzik, így marad a posztó, míg teljesen kiszárad.”¹⁰

Gyapjufeldolgozás, ványolás

A 18. századtól a 20. század első negyedéig a gyapjufeldolgozás Székelyföldön a népi háziipar keretei között zajlott. Két fajta juh tartása volt jellemző a hegyvidéken: a gyimesi racka (szálasnak is nevezték) és a sárgafejű berke. A berke juh gyapja aprószálú, a rackaé hosszúszájú. A lenyírt gyapjút nyáron mosták meg az asszonyok. Mosás előtt két-három napig is áztatták. Az áztatást langyos, lúgos vízben történt. Az áztatóléből kiszedve kosarakban, a folyóvízre vitték, vagy kútnál, bő vízben többször átmosták, amíg tiszta lett. A folyóvízen sulyokkal, kézzel dörzsölve távolították el belőle a szennyeződést (széna, szalma, trágya, bogáncs stb.). A megmosott gyapjút hazavitték és kerítésen, vagy kosarakba szét rakva a napon megszáritották. A száraz gyapjút megtépték, megszagatták egy kicsit, úgy vitték fésültetni (kártolni). A megfésült gyapjút megfonták.

A cserge

A csergeszövéshez két féle vastagságú fonalat kellett fonní. A felvető szál vékonyabb és jól megsodrott kellett

⁹ Silye Lőrinc adatközlő.

¹⁰ HAÁZ Rezső 1930. 61.

legyen, hogy el ne szakadjon. A csergeszövésre szálsgyapjút használtak. A felvető szálát *mejjéknek*¹¹ nevezték. A vetülékfonal lazán fonott volt és vastag, (mutatóujjnyi) ezt nevezték *durgált* fonalnak. A megfont fonal az orsóról a motollára került. A motolláról levett fonal a *matring*. Ha színes fonalból akartak szőni, a matringot megfestették. A matringról a fonalat *gomolyába* gombolyították. A vékony fonalat a *mejjéket* felvetették a vetőszegre. Egy csergéhez 19 singet¹² vetettek. A szövődék szélessége 30 ige¹³. A megvetett fonalat *lekalácsolták* (a leszedés módja) a vetőszegről és betekerték a hasájóra.¹⁴ A betekert fonalat szálanként befogták a két *nyüstbe* és behúzták a bordafogak közé, ezután egy pálcára kötözték a *mejjéket* (a felvetőfonal végét). A két nyüstöt két *lábítóhoz* kötötték, az egyik lábító lenyomásával minden második szál lesüllyed, a többi fennmarad, így keletkezik az a *sádnnyílás*, amin a bevető fonalat áthúzzák, majd a bordával tömörítik. Ezután a másik lábítót nyomják le, hogy a szálak keresztezzék egymást. A lábítók váltakozva történő lenyomása és a keresztirányú fonal behúzása, bordával ráverése a szövés. A ványolók mellett mindig volt a cserge ványolására szolgáló ványolókád is, ami földbe épített kád: dongái felfelé széthajlanak, ezért ott rések maradnak köztük, illetve a dongákba lyukakat is fúrnak, hogy a víz azokon kifolyhasson. A kádba felülről, a deszkamederből (lajt) 45° lejtésű favályún vezették a vizet úgy, hogy az körülbelül 1 m magasságból érintő irányban, sebesen zúdult a kádba, így a kádban folyton cserélődő víztömeg gyors forgását idézve elő. A dongák felső részein és a köztük lévő nyílásokon, lyukakon a víz ott kifolyt, de a cserge nem tudott kijutni a kádból. Ezeket a csergeványolókat szőnyegek mosására is használták.

A posztó

A posztónak való gyapjúszőttés a csergétől egyrészt abban különbözik, hogy a felvetőfonal és a bevető fonal egyforma vastagságú és minőségű, másrészt a szövőszékre betekert vetülékfonalat itt négy nyüstbe fogják be. Ez a négynyüstös posztó-hímes szőttés (vászonkötés) tömörebb szerkezetű, mint a két nyüstben szőtt anyag. A nyüstbefogás úgy történik, hogy a felkötözött nyüstökbe egymás után kerülnek a szálak (1-2-3-4) és ez ismétlődik mindaddig, amíg a láncfonal fonal mind bekerül a nyüstszemekbe. A négy lábítót a négy nyüsthöz kötötték, úgy hogy az első nyüst a negyedikkel volt párba kötve, a második nyüst a harmadik nyüstemmel. Ennél a szövésnél egyszerre mindig két lábítót kellett lenyomni. A borda szélessége és sűrűsége is különbözik a csergeszövésnél használttól. A cser-

6. kép. Posztószövés osztóvátán, Homoródalmás (Juon Rebeka) (BARDÓCZ-TÓDOR Enikő felvétele, 1988)

ge esteben gyér széles bordát használtak, a posztónak való szövés alkalmával sűrűbbet és keskenyebbet.

A megszótt anyagot ványolni vitték és a megványolt posztóból ruhaneműket készítettek. „A posztó felsőruhák egyike a *cedele* vagy *zeke*, amit a *szabad széles szürke színben*, a *jobbágy* és *zsellér* fehérés változatban hordott. A szegénysorúak *házilag szőtt posztóból varrt egyenes szabású galléros kurtit* hordtak. A *szokmány* nevű hosszú posztóujjast hordták a *jobb módúak* is.”¹⁵ A posztó attól függően volt tömörebbre, vagy lazábbra ványoltatva, hogy mit szerettek volna belőle készíteni. A székely férfiak télen nyáron egyaránt *harisnyában*¹⁶ jártak. Tikosi István 1942-ben született Homoródalmáson, az édesapja 73 évesen halt meg 1977-ben, ő volt a faluban az egyik ványolós. „*Apám harisnyában járt télen, nyáron kaszálni is. Vastag posztóban nem kellett neki pantalló nadrág, ő azt mondta, hogy a faluból nem menyen ki ő olyan nadrágba.*”¹⁷

Egy székely férfiharisnya elkészítéséhez négy sing posztóra volt szükség, egy *priccsenadrág* elkészítéséhez 6 sing, 7 zserébes¹⁸ (szélességű) anyag kell. A székely harisnyával kapcsolatban hosszabban idézem Barabás Sándort: „*Édesanyám megmosta, megszáritotta a gyapjút, s ha egy szabad órája adódott, fonta, nyáron is, hogy ősszel felvehesse a szövőt, tél előtt készen legyen. A posztót ványolni, üttetni kellett, hogy tömöttebb, vastagabb legyen, aztán mehettünk Sükösd Kálmánhoz vagy más helybeli szabómesterhez, hogy a szürke vagy zöld fenyőágas posztóból priccses nadrágot, lábbit, ujjast szabjon, felöltözzünk télire. Így készült a fehér posztó is, a harisnyának való. Mennyire vártam, hogy tíz-tizenkét éves lehessenek, nekem is csináltassanak harisnyát, addig a bátyámét húzogattam, de akkor vagy igazán valaki, akkor számítász a családban munkaerőnek, ha van már harisnyád, férfi vagy már akkor, mi-*

11 Láncfonal.

12 1 sing = 63 cm.

13 3 szál = 1 ige, 20 ige = 1 zseréb.

14 A szövőszék része, henger alakú fa szerkezet.

15 Magyar néprajzi lexikon, Székelyföldi viseletek szócikk. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1597.html> (Letöltés ideje: 2019. 01. 30.)

16 NAGY Jenő 1957. 479–485.

17 Tikosi István adatközlő.

18 A szélesség függ a fonal vastagságától, ezért nem hossz mértékben számolják, hanem fonalszámban. A fonalszám egységei: 1 ige = 3 szál, 20 ige = 1 zseréb, vagyis egy zseréb 60 szál. A 7 zserébes posztószövetben tehát 420 szál gyapjú vetülékfonal van egymás mellett.

7. kép. Szabó Dénes (1905–1974) ünnepi viseletben 1971-ben, Homoródalmáson. (BARDÓCZ-TÓDOR Enikő felvétele)

lyen izgalommal siettem édesanyám mellett. [...] A nyár eleji juhnyírás után a gyapjút megmossa, egyéb dolga mellett, közbe-közbe megfonja, őszire megszövi, hogy télire legyen kész a posztó. Igaz, nem minden évben szó már. A harisnyaposztót jó széles, nyolcas bordával kell szőni – halom a figyelmeztetést –, ötös-hatos bordával keskeny lesz, s a harisnyába térdig érő ereszték kell hátul. Vastag, tömött és bolyhos Illus néni hófehér posztója. Egészbe üttetett – magyarázza az ágyból Márton bátyám – nemcsak félbe, azaz a vízben jó sokáig tömörítették, ványolták. Gyergyócsomafalvára vitték, ott van a legközelebb botos ványoló, az vastagra üti a megszöött posztót. [...] Ha harisnyát akarnánk szegődni Józsi bácsitól, elcsodálkoznánk, mert semmiféle füzetet nem vesz elő, hogy a méreteket feljegyezze, sőt centiméterese sincs, amivel megmérjen. A megrendelőről legelőbb is szemmértéket vesz, már ismeri, vagy megfigyeli test-állását, járását. A test hordozza, hogy három, három és fél, vagy négy sing posztó adhatja-e ki a harisnyát. (A sing faluhelyen ma is használt, régi hossz mérték, 1 sing kb. 60 cm. Ugyanezzel a nével illették a méréshez használatos, kb. héttényérnyi, azaz kb. 62-63 cm hosszú pálcát is.) A megrendelő rendszerint tudja, hogy mekkora posztót kell, hogy vigyen a szabóhoz, és a cérnát sem felejtí otthon. A méternyi hosszú, jó erős cérna nem varráshoz kell, hanem a méréshez. Legelső fogás a térdbőség megmérése: Józsi bácsi bal kezében fogja a cérna végét, jobb kezével körültekéri vele a térdet, s ahol a cérna összeér, oda egy bogot vet. A következő bog a combbőséget, a harmadik

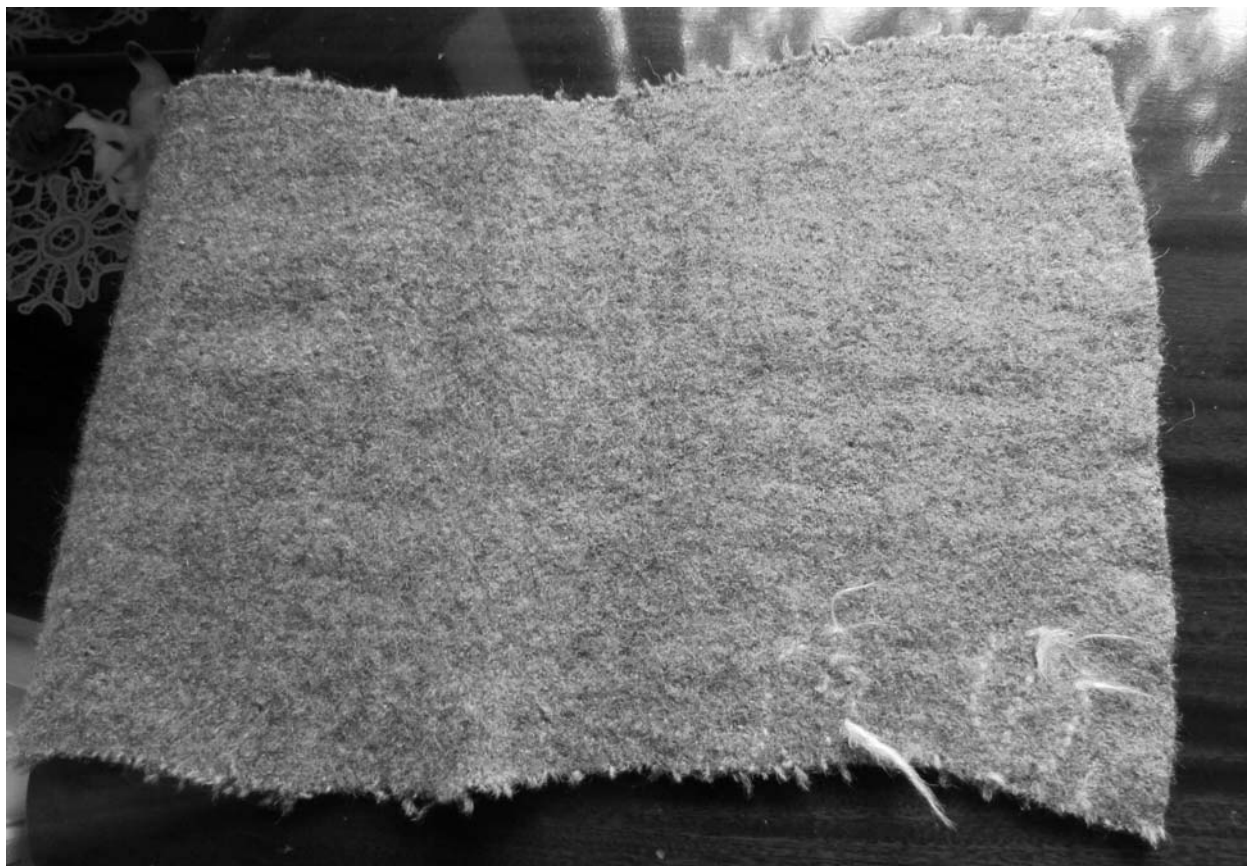
a derékbőséget jelöli. Végül a csonttól csontig (bokacsonttól csípőcsontig) vett hossz méretnél nem bogot vet, hanem elvágja a cérnát. Az így végigbogozott cérnáról olvassa szabóskor a méreteket, mint juhász a juhok számát a rováspálcáról: hossza a harisnya hossza, első bogig a térdbőség, másodikig a comb-, harmadikig a derékbőség. Egyszerű, nem? Bokaszélességet nem mér, azt szemmértékre veszi, általában két előarasz. (Az előarasz a kifeszített hüvelykujj és mutatóujj közötti távolság, kb. 16 cm.) Egy-két emberöltővel ezelőtt mind így mértek a környékbeli harisnyaszabók. Korondon Máthé Ferenc, Parajdon Cseresznyés Dénes, Sóvárádon Mezei Sándor. A sóvidéki felnőtteknek egyszerre általában három rend harisnyájuk volt. Első a hófehér új, az ünnepelő, ezt csak vasárnapokon és ünnepnapokon vették fel. Úgy vigyáztak rá, mint a szemük fényére. Ha megkopott, befogták viselni. A két rend viselő, viseltes közül a jobbak, a folt nélküli, még ember elejébe való, kapun kívülre. Ebben mentek hétköznap a faluba ügyes-bajos dolgaikat intézni, és könnyebb munkákra is felvették. Mikor a használatban kigyérült, megföldozták. Leggyakrabban a térdet vagy ületjét. Kívülről megborították, vagy belülről kibélelték. Ebben a harmadik rend harisnyában szántottak-vetettek, erdőlték, fazekaltak. Viselték télen-nyáron, tűző napon, fagyban, esőben. Nem eresztett bé se hideget, se meleget. Úgy tartották, hogy a harisnya megborítva, kibélelve többet kell, hogy tartson, mint folt nélküli állapotban. Mindegyik harisnya átmehetett a fenti három fokozaton, de akinek mindig tiszta volt a harisnyája és fényes a csizmája, vagy aki mindig megborított harisnyában és bocskorban járt, messziről elárulta hovatarozását. A korondi fazekasok viselő harisnyájuk szárát feltűrték vagy szárközéptől levágták, hogy ne akadályozza őket a korongolásban. Így lettek a fazekasok kurtaharisnyások.¹⁹ „Csukját²⁰ is készítettek a pásztoroknak, ez másfélszeresre volt ványolva és olyan vastag volt, hogy amikor megvizesegett fel lehetett állítani, mint egy sátrat. Megszöötték a vég anyagot és összehajtották duplán olyan hosszúra amilyen magas egy ember, és az egyik szélét bevarrták. Összevarrva ványolták meg. Eső ellen használták, a derekát átkötötte, és fejére húzta a csuklyát, ha esett az eső, ha nem esett, akkor a csuklyát hátra vette és az elemőzsiát, amit vitt az benne volt, mint egy tarisnyában. Vitte magával a pásztor, és amikor megázott, akkor lett olyan kemény és nehéz, de belülről nem ázott meg benne. Ványolásakor az anyag 40%-ot veszített a hosszából, úgy, hogy térd alá ért körülbelül.”²¹

A csergét csereványoló kádban ványolták, a posztónak valót a botok alá rakták a vályúba. Hogy mennyire legyen megványolva a szövevény, azt a megrendelő mondta meg. Három féle minőséget ványoltak: egészeszt, felest vagy háromnegyedet. A hétköznapi ruhákat és a vasárnapi szürke ruhát háromnegyedesre ványolták. A nagyobb igénybevételnek kitett ruhák anyagát egészesre ványoltatták. A posztóruhákat ügyesebb kezű falusi emberek is megvarrták.

19 BARABÁS László 2010.

20 Esőkabát.

21 Silye Lőrinc adatközlő.

8. kép. Felesre ványolt posztó. (BARDÓCZ-TÓDOR Enikő felvétele)

Az egészes vastagabb, tömörebb anyag, a feles a legkevésbé tömör, a háromnegyedes „engedelmesebb, az egészesnél jobban hajlik”. „Sűrűségben, kézzel is és szemmel is lehetett látni, a felesnek még látszódtak azok a fonalak, ahogy össze van szövve. Fogásra is vékonyabb a feles. A háromnegyedesnél szintén jó engedelmes az anyag, de ott már nem látszanak a szálak, fonalak. Az egészesnél már annyira tömör hogy olyan, mint a nemez.”²²

A felest ötven, a háromnegyedest hatvan, az egészeszt hetven órán keresztül ványolták, mondta Silye Lőrinc, aki édesapjától tanulta a mesterséget. Ványolás után rövidebb és keskenyebb lett az anyag. Szövéskor ezt mindig figyelembe vették.

A ványolás folyamata

A vízzel félig megtöltött göbolyűbe²³ teszik bele a türet²⁴ posztót. Szárazon olyan méretre hajtogatják össze, amilyen a göbolyű mérete. Egy göbolyűbe általában 80-90 sing négy nyüstbe szőtt anyag fér. Ezután eresztik rá a vizet a malomkerékre. A botok elkezdik a verést, a botsarkak taszítják a posztót, a fogak megakadályozzák, hogy elhagyja a göbolyűt, így a posztó folytonos forgómozgásban van. Mikor a berakott ványolni való felszívja

a vizet, akkor a ványolós a göbolyűt újra telemeri meleg vízzel annyira, hogy felloccsanjon. Ezután a vályú csorgója locsolja önműködően az üst meleg vizével a posztót. Nagyon oda kell figyelni a vízmennyiségre, a posztónak nem szabad úsznia a vízben, mert akkor igen bolyhos lesz (megcsemellik). Ha viszont kb. egy órán keresztül nem kap elegendő vizet, akkor többet nem fogadja be a vizet, hiába töltik utána. A posztó ilyenkor megszorul, a bot szárazan veri, és elvágja, karé válik az anyag.

A vastagon font anyagból 24 óra alatt lesz posztó, a géppel font és sűrűn szőtt anyagnak háromszor 24 óra kell. A festett anyagoknál 5-6 nap is kellhet a jó minőségű posztó elkészítéséhez. A ványolás időtartama nemcsak a fonás és szövés módjától, hanem a gyapjú minőségétől is függ. A szálás (hosszú) gyapjú hamarabb összemegy, és nagyon vastag lesz, ez nem annyira jó minőségű. Ványolás közben az anyagot naponta háromszor – reggel, délben és este, – újra kell hajtogatni (ezt meghányásnak nevezik), mert különben a bot összegöngyölyíti, és akkor keskenyebb lesz. Amikor a meghányás történik, akkor a göbolyűbe járó botokat felszögeznek, a posztótüretet kiemelik, és a botkar nyelére rakják újra hajtogatva és egyengetve, majd így teszik vissza az egészet. A botokat minden órában meglocsolják vízzel, hogy jobban csússzanak.

22 Silye Lőrinc adatközlő.

23 Negyed gömb formájú vájat, amelyben az anyag ványolódik.

24 Összehajtogatott anyag.

9. kép. Egészesre ványolt posztó. (BARDÓCZ-TÓDOR Enikő felvétele)

Amikor a posztó eléri a megfelelő minőséget, akkor kiszedik a vályú előtt álló kis padra, (*kitűrik a kitűrópadra*) és bő vízzel kimossák. Hogy a bolyhosság összenyomuljon, elsimítják, így annyira vizesen marad, hogy csurog belőle a víz. Utána kiakasztják a szárasztóra, ahol addig lóg, míg teljesen ki nem szárad.

A ványolni való anyagot a közeli falvakból hozták oda a gazdák, de a távoli vidékeket is bejárta a ványolós szekérrel, hogy összegyűjtse a ványolni valót és visszavigye a megványolt anyagot. Silye Lőrinc édesapjával a következő helyekre járt el lovas szekérrel az 1950-es, 1970-es években: Alcsíkon: Csikszentimrére, Csikszentkirályra, Csikszentsimonba, innen átmentek Csikszentgyörgyre, Menaságra, Bánkfalvára, Kozmásra, Szentmártonra. Kozmásról átmentek a Kászonokba, Kászonjakabfaluba, Kászonújfaluba, Kászonimpérra, Kászon-Altízre, Kászon-Feltízre. A ványolt posztót és a ványolni való anyagot is a falvakban egy-egy gazdánál gyűjtötték össze. „*Felírtuk füzetbe, és mindenki a saját jelét rárakta, egyik varrt régi anyagból betűt a végére, másik házszámot, vagy bele öltöttek, cekót hagyott rajta, három cekót²⁵ a két szélén és középen, mindenki valami jegyet hagyott. A falu jel az volt, hogy a posztónak a szélét bevágtuk. Például Kászon-Feltízben középen egy vágás volt hosszirányban, Kozmásra egy vágás*

hosszirányban és egy oldalirányban a szélétől egy tenyérnyire, Bánkfalán két lyukat vágtuk a végéhez közel, vagy középen máshova egy lyukat stb. Itthon mikor készen lett a posztó kíványolódott, akkor felmértük, beosztottuk a cédulát²⁶ tettünk mindegyikbe, hogy hány méter és hány lej. Ezután helységek szerint raktuk fel a szekérré úgy, hogy amikor megyünk, úgy szedjük le nem úgy, hogy az egész szekeret meg kelljen bontani. Például ahová a legkésőbb mentünk az a posztó volt legalul és leghátul a szekéren.” mondja Silye Lőrinc, aki jelenleg a ványoló rekonstrukcióján dolgozik. A múzeumi ványoló az általa Lövétén rekonstruált példány pontos másolata lesz.

A tömegtermelésben előállított ruházati cikkek árával a kézműves gyapjútermékek nem versenyképesek. Van azonban egy egyre szélesedő vásárlói réteg, akik számára fontos, hogy természetes anyagokkal vegyék körül magukat. A ványolt posztó tulajdonságai a bőrével vetekszenek, szabni, varrni könnyen lehet. Elképzelhető, hogy előbb-utóbb valaki egyedi ványolt gyapjú termékek készítésében üzleti lehetőséget fog látni, feltéve, hogy hozzájut ványolt gyapjúhoz. Jelenleg működő ványolóról azonban nincs tudomásom, eltekintve a Lövétén kallómalom folyamatban lévő rekonstrukciójáról.

25 A megszőtt anyag végéből kilógó rojt (fonal).

26 Cédula.

IRODALOM

- BARABÁS László
2010 *Írások a sóvidéki székely harisnyáról.*
https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_13/pages/007_irasok_a_sovideki.htm (Letöltés ideje: 2019. 01. 28.)
- BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István – VISKI Károly
1941–1943 *A magyarság néprajza I–IV.*
- FILEP Lajos
1979 *Kallómalom szócikk.* In ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* 2., Akadémiai Kiadó, Budapest, 727–728.
- GÁBORJÁNI Alice – SZOLNOKY Lajos
1982 *Ványolás szócikk.* In ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* 5. Akadémiai Kiadó, Budapest, 484–485
- HÁÁZ Rezső
1930 *A székely ványoló.* In BÁTKY Zsigmond (szerk.): *Néprajzi Értesítő*, XXII., 55–62.
- IMRE István
1979 *Erdély hétköznapjai.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- K. CSILLÉRY Klára
1977 *Cserge szócikk.* In ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 498–501.
- KARDALUS János
1980 *Posztó és csergeványolás a Kis-Homoród mentén.* In Acta Hargitensia I., Csíkszereda, 223–234.
- KARDALUS János (szerk.)
1998 *Népelet a Kis-Homoród mentén.* Szentegyháza
- KEREKES Ibolya
2008 *A csíki cserge.* Kecskemét
- KOZMA Ferenc
1879 *A Székelyföld közigazgatási és közművelődés állapota.* Budapest
- FARKAS Irén
é.n. *Hagyományos népi gyapjúszőttés Csíkban.*
https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/csiki_2007_2008_hum_termtud/pages/007_hagyomanyos_nepi.htm (Letöltés ideje: 2019. 01. 29.)
- N. BARTHA Károly
1932 *A cserge készítése az Udvarhelymegyei Bágyságban.* In BÁTKY Zsigmond (szerk.): *Néprajzi Értesítő* XXIV., 19–23.
- NAGY Jenő
1957 *Adatok a székely posztóharisnya fejlődéstörténetéhez.* In BODOR András – JAKÓ Zsigmond – CSELÉNYI Béla – JANCSÓ Elemér (szerk.): *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Bolyai Tudományegyetem Kiadványai I., Tanulmányok, Tudományos Könyvkiadó, Bukarest
- NAGY Mária – VIDÁK István
2014 *Csergeványoló kádak a székelyföldön.* In BEREZKI Ibolya – NAGYNÉ BATÁRI Zsuzsanna – SÁRI Zsolt (szerk.): *Ház és Ember.* A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve 26., Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 159–171.
- ORBÁN Balázs
1868 *A székelyföld leírása.* Ráth Mór bizománya, Panda és Frohna Könyvnyomdája, Pest
- ORTUTAY Gyula
1977–1982 *Magyar néprajzi lexikon* 1–5., Akadémiai Kiadó, Budapest
- OZSVÁTH Gábor Dániel
2011 *Patakalmok a Kárpát-medence keleti felében.* Terc Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Budapest
- VARGA Árpád
é.n. *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)* <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=felek&id=367> (Letöltés ideje: 2019. 01. 31.)
- VASS Erika – BUZÁS Miklós
2007 *Az erdélyi épületegyüttes a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. Telepítési koncepció, 2006. november* In CSERI Miklós – FÜZES Endre (szerk.): *Ház és Ember.* A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve 20., Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 227–266.

THE FULLER IN LÖVÉTE (LUETA)

Besides hemp, the raw material of Szekler people's clothing was wool until the 20th century. It was almost indispensable. However, it has practically gone out of fashion by the present. It is considered obsolete or hazardous waste. Parallel with this, the early implements and relics of wool procession are also disappearing from public awareness. That is why it is crucial for us to collect, preserve and present the former tools and relics of wool procession. One of them is the so called "fullery", in which the rotation of the waterwheel was developed into a motion that hampered or tapped the fleece.

In the beginning of the 1900s, fifteen fulleries were in operation outside Lövéte, stretching for eight kilometres along the Kis-Homoród (Homorodul Mic) river. The families operating the fulleries, covered large areas in their wagons so as to collect the material to be processed, and return the processed felt to the farmers.

The study deals with the folk cottage industry in Szeklerland from the 18th century to the first quarter of the 20th century, at the same time tries to find out whether the use of the felt can be transferred to our modern life of the present.

DIE WALKMÜHLEN VON LÖVÉTE

Bis ins 20. Jahrhundert war Wolle – neben Hanf – das Rohmaterial für die Kleidung der Menschen im Szeklerland. Sie war unverzichtbar. Heute ist Wolle fast vollständig außer Gebrauch gekommen. Sie ist überflüssig, wir betrachten sie als gefährlichen Abfall. Deshalb geraten die Werkzeuge zur Wollverarbeitung, das Wissen um die Tätigkeit in Vergessenheit. Darum ist es wichtig, das Wissen der traditionellen Wollindustrie, des Handwerks zu sammeln, zu erhalten, vorzustellen. Zur Wollverarbeitung gehörten auch die sogenannten „Walkmühlen“, in denen die Wasserkraft zum Schlagen, Verdichten, zum Verfilzen des Wollstoffs verwendet wurde.

Zu Beginn des 20. Jahrhunderts gab es im Gebiet von Lövéte, entlang des Kis-Homoród-Bachs auf acht Kilometern Länge 15 Walkmühlen. Die Familien, die diese Walkmühlen betrieben, fuhren mit Fuhrwerken große Gebiete ab, um das Rohmaterial für den Filz einzusammeln und die fertigen Filzstoffe wieder den Bauern zurückzubringen.

Dieser Aufsatz stellt die traditionelle Wollverarbeitung im Szeklerland vom 18. Jahrhundert bis in die 1920er Jahre vor und sucht Antworten auf die Frage, ob die Verwendung von Wolle in unser heutiges modernes Leben hinübergerettet werden kann.